

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1977 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1978

INSTITUT OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEMICAL BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1977

VILNIUS

1978

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1977

VILNIUS

1978

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1977

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1978

Redakcinė kolegija

Jonas DOBROVOLSČAS, Vytautas MERKYS, Vacys MI-
LIUS, Giedrė NIUNKIENĖ, Rita STRAZDŪNAITĖ (sek-
torė), Henrikas ŠADŽIUS, Adolfas TAUTAVIČIUS, Bro-
nius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Regina
ŽEPKAITĖ (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista pagal LTSR MA Istorijos instituto užsakymą

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ. ГОД 1977
На литовском языке
Вильнюс, «Мокслас», 1978 г.

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS, 1977

Redaktorės: A. Bendorienė, S. Ivanovienė. Viršelio dailininkas R. Di-
chavičius. Meninis redaktorius A. Žvilius. Techninė redaktorė N. Ma-
rozaitė. Korektorės: A. Sidarkevičienė, L. Balaikienė.

IB 734

Duota rinkti 1978.IX.4. Pasirašyta spausdinti 1978.XII.26. LV 11591.
Popierius: spaudos Nr. 1, form. 70×90¹/₁₆. 14,63 sp. l. 16,88 apsk. l. l.
Tiražas 1500 egz. Kaina 2,60 rb. Leidykla „Mokslas“, Vilnius, Žvaigž-
džių g. 23. Spausdino „Pergalės“ sp., Vilnius, Latako g. 6.
Užsak. Nr. 6106.

M 10604—232 Z—78
M 854(10)—78

© LTSR MA Istorijos institutas, 1978

UDK 9(474.5)

DIDŽIOJO SPALIO IDĖJŲ PERGALĖ LIETUVOJE

ROMAS ŠARMAITIS

Spalio revoliucija turėjo lemiamą reikšmę lietuvių tautos likimui. Suprantamas daiktas, kad kelia susidomėjimą klausimas, kokiais keliais Spalio idėjos pasiekė Lietuvą, kaip, jų veikiamo, 1940 m. mūsų gimtajame krašte laimėjo socialistinė revoliucija.

Paskutiniaisiais metais pasirodė keletas fundamentalių, daugiausia kolektyvinių, istorijos leidinių, kuriuose nagrinėjami tie klausimai¹.

Kokius duomenis pateikia šie mokslo tyrinėjimo darbai apie Spalio idėjų kelią į Lietuvą?

Dar iki Pirmojo pasaulinio karo nemaža Lietuvos gyventojų buvo išvykę į Peterburgą, Maskvą, Rygą, kitus Rusijos miestus, dirbo šių miestų pramonės įmonėse, statybose. Karo pradžioje apie 60—70 tūkst. Lietuvos vyrų buvo mobilizuota į Rusijos armiją. Kai 1915 m. kaizerinė Vokietija pradėjo puolimą prieš Rusiją ir jos vakariniams rajonams ėmė grėsti okupacijos pavojus, apie 200 tūkst. suaugusių Lietuvos gyventojų evakavosi su įmonėmis, mokyklomis į rytinius šalies rajonus. Taigi apie 300 tūkst. Lietuvos gyventojų atsidadė Rusijos gilumoje ir buvo 1917 m. Vasario ir Spalio revoliucijų įvykių liudininkai. Tūkstančiai lietuvių darbininkų, kareivių, tarnautojų, moksleivių, vadovaujami bolševikų partijos, tiesiogiai dalyvavo revoliuciniuose mūšiuose, pilietiniame kare gynė revoliucijos iškovojimus nuo interventų ir baltagvardiečių antpuolių.

Spalio idėjos darė didelį poveikį Lietuvos gyventojams, nes jos išreiškė gyvybinius darbo žmonių reikalus, davė atsakymus į aktualiausius paties gyvenimo iškeltus klausimus.

Kokios buvo tos Spalio idėjos?

Visų pirma tai, kad reikia įvykdyti socialistinę revoliuciją, t. y. nuversti buržuazijos ir dvarininkų valdžią ir perduoti ją darbininkams ir

¹ Lietuvos TSR istorija. V., 1975, t. 4; Marcelis A. Už proletariato ir darbo valstiečių sąjungą. V., 1976; Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža (1920—1940 m.), t. 2. — Komunistas, V., 1975—1977 m.; Didysis Spalis ir Lietuva. V., 1977; Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии. Восстановление Советской власти. М., 1978.

valstiečiams; nutraukti grobikišką imperialistinį karą ir sudaryti taiką be aneksijų ir kontribucijų; dvarininkų ir kitų stambiųjų žemvaldžių žemę perduoti tiems, kas ją dirba, t. y. žemės ūkio darbininkams, bežemiams ir mažžemiams valstiečiams; stambiają kapitalistinę nuosavybę (bankus, fabrikus, susisiekimo priemonės ir kitas pramonės įmones) paimti iš išnaudotojų klasės ir perduoti ją darbo žmonių valdžios žinion; likviduoti nacionalinę priespaudą, suteikti pavergtoms tautoms apsisprendimo teisę, net atsiskiriant ir sukuriant savarankišką valstybę.

Spalio idėjas evakuotųjų Lietuvos gyventojų tarpe skleidė bolševikų partijos spauda, lenininė „Pravda“. 1917 m. Petrograde buvo pradėta leisti lietuviškoji „Pravdos“ pasekėja „Tiesa“, o 1918 m. Voroneže — žurnalas „Komunistas“. Tai pirmieji lietuvių komunistinės periodinės spaudos leidiniai.

Po Bresto taikos pasirašymo 1918 m. kovo mėnesį tūkstančiai evakuotųjų gyventojų ėmė grįžti į okupuotą Lietuvą. Drauge su vietiniais marksizmo-leninizmo mokslo, Spalio revoliucijos šalininkais jie ėmė kurti komunistines organizacijas, platinti komunistinę spaudą, skleisti tiesos žodį apie Tarybų šalį.

V. Kapsuko ir Z. Angariečio redaguojami pirmieji lietuvių komunistiniai periodiniai leidiniai suvaidino svarbų vaidmenį, sukuriant marksizmo-leninizmo mokslo pagrindais pirmąsias Lietuvos komunistų organizacijas. 1918 m. spalio 1—3 dienomis Vilniuje įvykusiame Lietuvos Komunistų partijos pirmajame suvažiavime jos galutinai susivienijo, išrinko partijos vadovaujamąjį organą — Centro Komitetą. Nuo šio laiko Lietuvoje atsirado organizacija, kuri sistemingai skleidė marksizmo-leninizmo mokslo, Spalio revoliucijos idėjas.

Subrendus Vokietijos okupuotuose kraštuose, taigi ir Lietuvoje, revoliucinei situacijai, 1918 m. pabaigoje Baltarusijoje, Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje prasidėjo socialistinės revoliucijos, susikūrė tarybinės respublikos.

Komunistų partijos iniciatyva 1918 m. gruodžio 8 d. Vilniuje buvo sudaryta Lietuvos Laikinoji revoliucinė darbininkų ir valstiečių vyriausybė, kurios pirmininku buvo išrinktas Vincas Kapsukas. Ši vyriausybė gruodžio 16 d. išleido savo Manifestą, paskelbusį Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos sukūrimą. Prasidėjo pirmieji socialistiniai pertvarkymai krašto ekonomikoje ir kultūriniame gyvenime.

Tarybų valdžios paskelbimą krašte parėmė Lietuvos darbininkai ir vargingieji valstiečiai. 1918 m. gruodžio 16—19 dienomis Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, daugelyje apskričių ir valsčių centrų įvyko masinės demonstracijos Tarybų valdžiai paremti. Pagrindiniuose krašto miestuose buvo išrinktos Darbininkų tarybos, kurios, komunistų vadovaujamos, paėmė vietinę valdžią į savo rankas.

Tačiau nesnaudė ir kontrrevoliucinė buržuazija. Imperialistinės valstybės bijojo, kad socialistinės revoliucijos idėjos prasiskverbs ir paplis tarp jų šalių darbininkų ir kitų darbo žmonių. Antantės šalys, taip pat reakcinė Vokietijos vyriausybė ėmė teikti Lietuvos buržuazijai finansinę

ir karinę paramą kovai prieš socialistinę revoliuciją. Jungtinės interventų vokiečių ir lenkų karinės jėgos drauge su vietiniais buržuazijos kariniais daliniais 1919 m. nuslopino Lietuvoje Tarybų valdžią. Krašte su užsienio imperialistų parama įsitvirtino buržuazijos valdžia, ėmusi žiauriai persekioti socialistinės revoliucijos dalyvius, Komunistų partijos narius. Revoliucionieriams teko nueiti į gilų pogrindį ir iš ten vadovauti darbo žmonių kovai prieš išnaudotojus.

Šitaip Lietuvoje, kaip ir kitose Pabaltijo valstybėse, laikinai laimėjo kontrrevoliucinė buržuazija. Pirmasis darbo žmonių mėginimas nuversti buržuazijos jungą, sukurti darbininkų ir valstiečių valdomą Lietuvos valstybę nepasisėkė. Pagrindinė šio pralaimėjimo priežastis buvo ta, kad užsienio interventų ir vietos buržuazijos karinės jėgos buvo keleriopai stipresnės, geriau ginkluotos, negu tarybinės respublikos gynėjų. Tarybų valdžios pozicijas Lietuvoje susilpnino taip pat klaidos ir trūkumai, kurių būta sprendžiant 1919 m. agrarinį klausimą, nepakankamai atsižvelgta į carizmo vykdytos nacionalinės priespaudos politikos pasekmes, ne visi Tarybų Lietuvos veikėjai tada teisingai suprato lenininį nacijų apsisprendimo teisės šūkį.

Lietuvos Komunistų partija, geriau įsisavinusi marksizmo-leninizmo mokslą, bolševikų partijos, Spalio revoliucijos patyrimą, padedama Kominterno vadovaujamų organų, palaipsniui savo kolektyviniuose nutarimuose (LKP III suvažiavime — 1921 m., LKP CK plenumo — 1923 m. rugsėjo mėnesį) ištaisė neteisingus programinius teiginius. LKP IV suvažiavimas (1924 m.) pripažino Centro Komiteto politinę liniją teisinga, pažymėdamas, kad „visais pamatiniais klausimais (tautiniu, valstiečių, bendro fronto) CK ištaisė buvusius trūkumus ir užėmė bolševikinę poziciją, kas sustiprino mūsų partiją idėjiškai“².

Nubrėžiant Komunistų partijos strateginius ir taktinius uždavinius, lemiamą reikšmę turėjo klasinė gyventojų sudėtis. Jos analizavimui Lietuvos marksistai kreipė dėmesį dar nuo 1905—1907 m. revoliucijos laikų³. Naujų duomenų klasinės gyventojų sudėties analizei davė 1923 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos gyventojų (1925 m. sausio 20 d. Klaipėdos krašto gyventojų) surašymas, taip pat 1930 m. gruodžio 30 d. visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas. Naudodamiesi leninine metodologija⁴, Lietuvos Komunistų partijos veikėjai dar iki 1940 m., Lietuvos tarybiniai istorikai ir ekonomistai, išanalizavę gyventojų ir žemės ūkio surašymų duomenis, pateikia maž-

² Lietuvos Komunistų partijos IV suvažiavimo tezai ir rezoliucijos. [Smolenskas], 1924, p. 3.

³ Kapsukas V. Žemės klausimas. — Raštai, V., 1961, t. 3 (1906—1908), p. 17—31; Kapsukas V. Lietuvos buržuazijos stiprėjimas ir jos reikalų reikėjai. — Raštai, V., 1962, t. 5 (1913—1914), p. 78—135; Angarietis Z. Agrarinis klausimas Lietuvoje, V., 1972, p. 32—63 ir kt.

⁴ Leninas V. Kapitalizmo raida Rusijoje. — Pilnas raštų rinkinys, V., 1977, t. 3; Leninas V. I. Raštai, V., 1953, t. 16, p. 398—399, 403.

daug tokių 2227,5 tūkst. šalies gyventojų (be Vilniaus krašto) klasinį pasiskirstymą 1926 m. pradžioje⁵.

Pramonės ir žemės ūkio proletarai, įskaitant ir sklypų iki 2 ha žemės savininkus, sudarė 27,9 proc. Lietuvos gyventojų, arba 621,4 tūkst. žmonių; vargingieji (2—5 ha) ir smulkieji (5—10 ha) valstiečiai — 22,8 proc. gyventojų, arba 507,9 tūkst. žmonių; vidutiniai valstiečiai (10—20 ha ir du trečdaliai mišrios 20—30 ha grupės valstiečių), tarnautojai, darbo inteligentai, smulkieji prekybininkai, amatininkai — 37,6 proc. gyventojų, arba 837,5 tūkst. žmonių; smulkūs pramonės ir prekybos įmonių savininkai (tokie, kurių įmonėse dirbo nuo 5 iki 15 darbininkų; prekybininkai, kurių įmonių metinė apyvarta ne didesnė kaip 250 tūkst. litų), buožės (30—100 ha), trečdalis mišrios (20—30 ha) grupės valstiečių sudarė 10,8 proc. gyventojų, arba 240,6 tūkst. žmonių; vidutiniai ir stambieji įmonininkai, bankininkai, pirkliai, stambūs žemvaldžiai ir dvarininkai (100 ha ir daugiau), aukštieji valdininkai — 0,9 proc., arba 20 tūkst. gyventojų.

Taigi Lietuvos gyventojai buvo pasiskirstę į antagonistines išnaudotojų ir išnaudojamųjų klases. Krašte buvo objektyvios sąlygos plėstis kovai už socialistinę revoliuciją, kurios varomosios jėgos buvo darbininkai, miesto ir kaimo varguomenė — labiausiai engiami ir išnaudojami socialiniai sluoksniai. Lietuvos darbininkų klasė buvo revoliucingiausia, labiausiai organizuota darbo žmonių klasė, turėjusi savo politinę partiją — Komunistų partiją ir jos vadovaujamą komjaunimą, profesines sąjungas. Darbininkų klasės sąjungininkai buvo vargingieji ir smulkūs valstiečiai, žemutiniai tarnautojų, darbo inteligentijos sluoksniai.

Vidurinius gyventojų sluoksnius, kurių atžvilgiu Komunistų partija vykdė palankaus neutralizavimo politiką — vidutinius valstiečius, tarnautojus ir kitus — tiesiogiai ir netiesiogiai išnaudojo vietinė ir užsienio monopolistinė buržuazija. Jie buvo darbo žmonės, brangino savo nuosavybę — pagrindinį jų šeimos pragyvenimo šaltinį ir kartu troško nusikratyti fabrikantų, bankininkų, buožių ir kitų išnaudotojų jungu.

Išnaudotojų klases daugumą sudarė miesto buržuazija — fabrikantai, pirkliai, bankininkai, palūkininkai ir kaimo buržuazija — buožės, dvarininkai. Išnaudojančių svetimą darbo jėgą žmonių sluoksnis Lietuvoje bu-

⁵ Lietuvos KP CK 1923 m. rugsėjo 11—14 d. plenumo nutarimai. Tezės apie darbą Lietuvos valstiečių tarpe. — Partijos istorijos institutas prie LKP CK (toliau — PII). Dokumentų rinkinys „LKP rezoliucijos“, 1. 301—309; Lietuvos TSR istorija. V., 1965, t. 3 (1917—1940), p. 137—138; Truska L. Visuomenės klasinės sudėties pakitimas Lietuvoje socializmo statybos metais. Paskutiniai buržuazinės santvarkos metai. — MADA, 1965, t. 1 (18), p. 131—133; Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в. Вильнюс, 1969, с. 385; Толишюте Б.-А. Б. Изменение состава Литвы под влиянием социально-экономических факторов. Автореф. канд. дис. М., 1969, с. 12; Žostautaitė P. Tarnautojų skaičius Lietuvoje 1919—1926 m., jų profesinė, socialinė ir nacionalinė sudėtis. — MADA, 1977, t. 4(61), p. 115—116; Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919—1926 metais. V., 1978, p. 10—11; Lietuvos statistikos metraštis. 1924—1926 m. Pirmoji laida. K., 1927, p. 20.

vo negausus — maždaug 10—12 proc. gyventojų. Kaip tik šios gyventojų mažumos interesus uoliai gynė buržuazinės Lietuvos valstybės valdžios organai.

Kiekviena buržuazinės Lietuvos klasė, socialinis sluoksnis turėjo savo partiją, jaunimo ir masines organizacijas. Iš jų narių nemaža buvo ir darbo žmonių. Komunistų partijai iškilo uždavinys atskleisti šitų organizacijų klasinį veidą, demaskuoti jų klasinę, buržuazinę nacionalistinę ideologiją, parodyti jų tarnavimą buržuazijos išnaudotojiškiems interesams ir kartu atitraukti darbo žmones iš buržuazinės stovyklos. Tai buvo nelengva, nes Komunistų partijai ir komjaunimui teko dirbti nelegaliomis sąlygomis, dažnai neturint savo legalios spaudos.

Darbininkų klasė galėjo įvykdyti socialistinę revoliuciją tik sutelkusi aplink save darbininkų daugumą, iškovojusį miesto ir kaimo varguomenės pasitikėjimą, tik užsitikrinusi vidurinių gyventojų sluoksnių palankų neutralumą.

Kovoje dėl darbininkų klasės vienybės Lietuvos Komunistų partija jau nuo 1922 m. ėmė taikyti bendro fronto taktiką, siekė įvairių partijų vadovaujamų profsąjungų vienybės. Bendro fronto politikai atkakliai priešinosi socialdemokratų partijos ir krikdemų Darbo federacijos lyderiai. Jie buvo priešingi darbininkų revoliucionizavimo politikai, vieningos darbininkų kovos prieš buržuazijos išnaudojimą organizavimui.

Vykstant 1922 m. gegužės mėnesį Lietuvos geležinkelininkų streikui, komunistams vis dėlto pavyko bendro fronto pagrindais suteikti streikuojantiems tam tikrą materialinę ir moralinę paramą⁶. Tų pačių metų spalio mėnesį Šiaulių darbininkai bendro fronto pagrindais surengė streiką, išrinko Vykdomąjį komitetą masinio darbininkų susirinkimo nutarimams vykdyti. Kai streikuojantieji iškovojo darbo užmokesčio padidinimą, buržuazinės valdžios organai suėmė Šiaulių miesto darbininkų Vykdomojo komiteto pirmininką Kazį Preikšą⁷.

Bendro fronto taktika padėjo suartinti įvairių sluoksnių darbininkus, leido jiems geriau pažinti savo klasinius priešus, suprasti, kad socialdemokratinių ir klerikalinių darbininkų organizacijų vadovai veikia buržuazijos naudai.

Bendro darbininkų fronto taktikos taikymas turėjo auklėjamosios reikšmės ir pačiai Komunistų partijai. Komunistai, dirbdami su oportunistų vadovaujamų profsąjungų, klerikalinių organizacijų nariais darbininkais, geriau suprato, kad tokie darbininkai taip pat kapitalistų išnaudojami klasės draugai. Komunistų pastangos pasiekti įvairių darbininkų sluoksnių vienybę padėjo įtraukti į klasinę kovą naujus darbininkų sluoksnius, išplėsti judėjimą už kapitalistinio išnaudojimo panaikinimą.

⁶ Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 2. — Komunistas, 1975, Nr. 2, p. 85.

⁷ Ten pat, p. 87.

Ypač aštri kova dėl profsąjungų vienybės išsiplėtė 1926 m., kai, esant liaudininkų ir socialdemokratų valdžiai, susidarė palankesnės galimybės darbininkų profsąjungų veiklai. Kairiųjų darbininkų vadovaujamos profsąjungos Kaune sudarė Vienybės komitetą, paskelbė, kad 1927 m. sausio 1—2 dienomis šaukiamas antrasis Lietuvos profsąjungų suvažiavimas.

Socialdemokratų vadovai griežtai pasipriešino profsąjungų vienybės politikai. Savo organe „Socialdemokratas“ jie pareiškė, kad profsąjungose gali būti „arba mes, arba jie (komunistai. — R. Š.). Abejiami vietos nėra ir negali būti“⁸. Jie neleido socialdemokratų vadovaujamos profsąjungoms siųsti į Vienybės komiteto šaukiamą profsąjungų suvažiavimą savo delegatų. Vidaus reikalų ministras socialdemokratas V. Požela uždraudė Vienybės komiteto veiklą, o Panevėžyje, kur aktyviai veikė kairiosios profsąjungos, apskrities viršininkas uždarė visas profsąjungas.

Socialdemokratų lyderių vykdoma darbininkų judėjimo vienybės skaldymo politika pasinaudojo fašistai. 1926 m. gruodžio 17 d. tautininkai ir krikščionys demokratai, reakciniai karininkų remiami, įvykdė fašistinį valstybinį perversmą. Jų sudaryta A. Smetonos ir A. Voldemaro vyriausybė gynė stambiosios buržuazijos interesus. Opoziciniam judėjimui nuslopinti fašistai įvedė teroro režimą, sušaudė LKP vadovaujančius darbuotojus K. Poželą, J. Greifenbergerį ir kitus, daugumą darbininkų organizacijų uždarė, o jų aktyvistus suėmė ir įkalino.

Darbininkai vis labiau pritarė Komunistų partijos ginamai darbininkų profsąjungų vienybės, bendro fronto politikai. Renkant ligonių kasos tarybas 1931 m., Kauno darbininkai iš 20 ligonių kasos tarybos atstovų išrinko 11 kairiųjų darbininkų atstovų. Daugumą balsų, renkant ligonių kasų tarybas, kairieji darbininkai gavo Panevėžyje, Rokiškyje, Biržuose. Fašistų valdžia tokias ligonių kasų tarybas išvaikė.

Įspūdingas bendro fronto politikos laimėjimas buvo antifašistinė Kauno darbininkų demonstracija 1936 m. birželio 17 d. A. Kranausko laidotuvių metu. Į fašistų valdžios smurtą prieš demonstracijos dalyvius komunistų paraginti įvairių pažiūrų ir tautybių darbininkai atsakė visuotiniu trijų dienų politiniu streiku, sukretusiu visą fašistinį režimą. „Laidotuvės buvo tik tuo degtuku, — rašė tomis dienomis LKP CK sekretorius A. Sniečkus, — kuris užžiebė susikaupusį darbininkų nepasitenkinimą fašistų valdžia“⁹. Streiko dienomis darbininkai veikė, vadovaujami Komunistų partijos, statė gatvėse barikadas, kovėsi su policija. Ši bendro fronto politikos pergalė buvo pasiekta, nepaisant klerikalų organizacijų bei dešiniųjų socialdemokratų ir liaudininkų lyderių pasipriešinimo. Buržuazijos vykdoma darbininkų jėgų skaldymo politika ėmė žlugti.

Fašistinis valstybinis perversmas, po jo sukurtas smurtininkų savivalės režimas, darbo žmonių organizacijų ir jų veikėjų persekiojimas, seimo

⁸ Dauginis J. Komunistų pavojus. — Socialdemokratas, 1926. VI.24, p. 2.

⁹ Partijos istorijos instituto prie LKP CK partinis archyvas (toliau — PA), f. 77, ap. 19, b. 11, l. 16.

išvaikymas negalėjo nesukelti liaudyje antifašistinių nuotaikų. Kai kurie smulkiaburžuaziniai veikėjai, nepripažindami visuomenės vystymosi dėsnų, ignoruodami marksizmo-leninizmo mokslą, Spalio revoliucijos patyrimą, veikiami antikomunistinių prietarų, stojo į neteisingą kovos prieš fašizmą kelią. Tai III seimo atstovo liaudininko J. Pajaujo, ulonų pulko vyr. leitenanto E. Tornau, vyr. puskarininkio J. Žemaičio mėginimas sutelkti karinėse dalyse puskarininkius antifašistiniams veiksams. Pajaujininkų pučą sužlugdė žvalgyba, 1927 m. kovo 15 d. suėmusi jo organizatorius. Tų pačių metų rugsėjo 9 d. grupė kairiųjų socialdemokratų ir prisidėjusių prie jų liaudininkų bei eserų maksimalistų surengė sukilimą Tauragėje, kuri po kelių valandų nuslopino fašistų valdžios pasiūstas karinis dalinys. 209 Tauragės sukilimo dalyviai buvo perduoti karo lauko ir kariuomenės teismui, 12 sukilėlių sušaudyta¹⁰.

Dalis Tauragės sukilimo ir neįvykusio Alytaus sukilimo dalyvių atsidūrė Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte. Jiems vadovavo buvę seimo nariai socialdemokratų J. Plečkaitis ir J. Paplauskas. Prasidėjo vadinasis plečkaitininkų judėjimas, kuri panaudojo Lenkijos imperialistai savo grobikiškiems tikslams.

Pagaliau 1929 m. gegužės 6 d. trys studentai aušrininkai — A. Bulota, M. Gudelis ir A. Vosylius — revoliucinių narodnikų literatūros paveikti, socialistų revoliucionierių maksimalistų idėjiškai paremti, surengė Kaune pasikėsinimą prieš Lietuvos ministrą pirmininką A. Voldemarą.

Lietuvos Komunistų partija, turėdama prieš akis šiuos smulkiaburžuazinių antifašistų veiksmus, nurodė jų kovos priemonių klaidingumą ir dargi žalingumą. Ji aiškino, kad fašistų diktatūrą galima nuversti, tik įtraukiant į kovą plačiasias darbo žmonių mases. LKP CK 1927 m. balandžio 7 d. plenumas savo nutarime pažymėjo: „Mes neįsivaizduojame fašistų diktatūros nuvertimo be plačių masių dalyvavimo kovoje. . . Kartu mes perspėjame mūsų partijos narius, mūsų šalininkus ir plačiasias darbo mases nuo visokių teroristinių aktų, nuo pučų ir panašių dalykų, kuriuos fašistai vietomis net provokuoja“¹¹. Komunistų aiškinamasis darbas, pati revoliucinio judėjimo praktika parodė, kad smulkiaburžuazinių antifašistų kovos būdas nepasiteisino.

Neteisingai įvertinę einamąjį momentą, kai kurie komunistai, sėdėję Kauno kalėjime, 1927 m. lapkričio mėnesį parengė dokumentą „Fašizmas ir mūsų uždaviniai“. Jį pasirašė „Kolektyvo aktyvas“. Tai F. Abramavičius, V. Gervickas, P. Glovackas, A. Šumauskas ir E. Vicas. Komunistų partija įvertino šį dokumentą kaip frakcinę platformą, kurioje atsispindėjo smulkiaburžuazinis, socialdemokratinis nukrypimas Komunistų partijoje. Opozicionieriams atrodė, kad po fašistinio perversmo Lietuvoje susidarė tiesioginė revoliucinė situacija, subrendo fašizmo nuvertimo sąlygos. Tuo tar-

¹⁰ Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 2. — Komunistas, 1975, Nr. 10, p. 85.

¹¹ PII. Dokumentų rinkinys „LKP rezoliucijos“, l. 546—547.

pu iš tikrųjų pirmaisiais fašizmo viešpatavimo metais vyko revoliucinio judėjimo atoslūgis. Tuo metu Lietuvoje nebuvo politinių antifašistinių darbo žmonių demonstracijų, nebuvo net kiek gausesnių ekonominių streikų. Laikyti negausius liaudininkų ir socialdemokratų kairiųjų elementų pučistinius veiksmus tiesioginės revoliucinės situacijos požymiais nebuvo jokio pagrindo. LKP CK 1928 m. birželio plenumas pasmerkė „Kolektyvo aktyvo“ opozicinę veiklą.

Fašizmo puolimas, hitlerininkų įsigalėjimas Vokietijoje, reakcijos stiprėjimas įvairiose buržuazinėse šalyse rodė, kad pasaulyje ėmė grėsti naujo pasaulinio imperialistinio karo pavojus. 1935 m. vasarą Maskvoje susirinkęs Kominternio VII kongresas parengė naują strateginę komunistų partijų liniją ir taktiką kovoje prieš fašizmo puolimą ir karo kurstymą. Komunistų partijoms buvo iškeltas uždavinys sutelkti kovai prieš fašizmą visas demokratines, antifašistines ir antiimperialistines jėgas, ryžtingiau kovoti su sektantinėmis klaidomis, padarytomis taikant bendro fronto taktiką. LKP CK 1935 m. liepos 9 d. plenumas Maskvoje, t. y. dar iki VII kongreso nutarimų priėmimo, nutarė pradėti Lietuvoje kurti antifašistinį liaudies frontą.

Savo laiškuose-atsišaukimuose LKP Centro Komitetas ragino komunistus, socialdemokratus, liaudininkus ir kitus antifašistus susitelkti kovai už fašistinės vyriausybės nuvertimą ir bendro fronto ar antifašistinio liaudies fronto vyriausybės sudarymą. Tokios antifašistinės vyriausybės uždavinys — likviduoti fašistinį režimą, įvesti bankų kontrolę, panaikinti kapitalistines monopolijas, sudemokratinti kraštą, pagerinti visų miesto ir kaimo darbo žmonių sluoksnių gyvenimo sąlygas, garantuoti visų tautybių piliečiams lygias teises, apginkluoti liaudį, kad ji galėtų ginti kraštą nuo užsienio imperialistų, visų pirma nuo hitlerinės Vokietijos agresijos. Kartu LKP CK pareiškė, kad komunistai tebėra Tarybų valdžios, proletariato diktatūros šalininkai.

1935 m. rugpjūčio mėnesį prasidėjo masiniai valstiečių neramumai, žinomi istorijoje Suvalkijos ir Dzūkijos valstiečių streiko vardu. Neramuose dalyvavo visi socialiniai valstiečių sluoksniai, bet daugiausia smulkieji ir vidutiniai valstiečiai, kaimo varguomenė ir žemės ūkio darbininkai. Valstiečiai reikalavo, kad monopoliniai žemės ūkio produktų supirkimo susivienijimai „Maistas“, „Pienocentras“, „Lietūkis“ mokėtų aukštesnes kainas už žemės ūkio produktus, kad būtų atidedamas skolų mokėjimas bankams, sumažinami žemės mokesčiai. Kol bus patenkinti reikalavimai, jie atsisakė vežti produktus į supirkimo punktus, o prieš streiklaužius pastatė keliuose piketus.

Streikuojantieji valstiečiai kėlė ir politinius reikalavimus: sudaryti naują vyriausybę, kuri geriau spręstų ekonominius šalies reikalus, likviduoti ekonomines monopolijas, organizuoti demokratinius seimo ir vietos savivaldybių rinkimus.

Valstiečių reikalavimai buvo aiškiai antimonopolistiniai. Fašistinė vyriausybė, gynusi monopolinio kapitalo interesus, prieš streikuojančius

valstiečius pasiuntė policijos būrius. Įvyko susirėmimų, buvo policijos teroro aukų Išlauže, Veiveriuose, Gražiškiuose. 253 streiko dalyviai buvo perduoti teismui. Daugelį jų karo lauko ir kariuomenės teismai nubaudė ilgiems metams kalėti, o 5 buvo įvykdyta mirties bausmė. 950 streiko dalyvių buvo nubausti administracine tvarka¹².

Kovojančius valstiečius aktyviai rėmė Lietuvos Komunistų partija. 1935 m. rudenį LKP Vilkaviškio, Marijampolės ir Alytaus rajonuose dirbo daugiau kaip 500 komunistų. Jie padėjo parengti valstiečių atsisaukimus, kūrė liaudies fronto komitetus valstiečių kovai organizuoti. LKP CK ir Kauno rajono komitetas į streiko apimtus rajonus pasiuntė partijos aktyvistus F. Bieliauską, J. Nanartonį, S. Petriką, J. Paplauską, A. Šimaną ir kitus. Komunistai organizavo miesto darbininkų solidarumo streikus valstiečių kovai paremti.

Liaudininkų ir socialdemokratų partijų vadovybės atsisakė drauge su Komunistų partija sudaryti liaudies fronto komitetus valstiečiams padėti. 1935 m. spalio 12 d. krikščionių demokratų lyderiai A. Stulginskis, P. Dovydaitis, A. Tumėnas, liaudininkai K. Grinius, M. Sleževičius, E. Galvanaskas savo memorandume A. Smetonai kovojančius valstiečius pavadino „tamsiais, neatsakingais elementais“¹³, pasmerkė juos.

Valstiečiai išsikovojo kai kurių nuolaidų. Buvo atidėtas skolų mokėjimas Žemės bankui, 10 proc. sumažintas žemės mokestis, atidėtos kai kurių valstiečių turto varžytinės, padidintos maisto produktų supirkimo kainos ir sumažintos kai kurių pramoninių prekių kainos.

Suvalkijos valstiečių streikas, visuotinis Kauno darbininkų politinis streikas sudavė didelį smūgį visam tautininkų režimui. Buržuazinės opozicinės krikščionių demokratų, liaudininkų partijos nepajėgė ir nenorėjo iškelti kokių nors konstruktyvių programinių reikalavimų. Socialdemokratų partija pakriko organizaciniu atžvilgiu. Šios partijos ir jų jaunimo organizacijos 1936 m. vasario 6 d. buvo uždarytos. Vietoj demokratinio seimo tautininkų vyriausybė 1936 m. sušaukė fašistinį seimą, kuriame nebuvo nė vieno darbininkų, valstiečių atstovo ir kuris iš esmės naudojosi tik patariamojo balso teise prie fašistinės tautininkų vyriausybės.

Tuo tarpu judėjimas už antifašistinio liaudies fronto sukūrimą plėtėsi. Jį parėmė liaudininkų jau uždarytos Jaunimo sąjungos Centro valdybos kairieji veikėjai J. Paleckis, J. Vaišnoras, A. Drobnys, V. Knyva. Į antifašistinę veiklą įsitraukė pažangieji inteligentai, rašytojai, menininkai, kurie Lietuvos KP CK iniciatyva 1936 m. pradėjo leisti žurnalą „Literatūra“. Keletas antifašistinių leidinių liaudies fronto pagrindais buvo išleista nelegaliai Kaune, Telšiuose.

Naują impulsą antifašistiniam judėjimui suteikė Komunistų partijos iniciatyva pradėta kampanija už amnestiją politiniams kaliniams antifa-

¹² Bulota A., Feigelsonas G. Buržuaziniai teismai ir revoliucinis judėjimas. — Komunistas, 1967, Nr. 1, p. 44; Feigelsonas G. Administracinė represija prieš revoliucinį judėjimą. — Komunistas, 1968, Nr. 11, p. 53.

¹³ Lietuvos istorijos šaltiniai (toliau — LIŠ). V., 1961, t. 4, p. 583.

šistams, už pagalbą respublikinei Ispanijai. Nepaisant policijos teroro, amnestijos įstatymo projektą pasirašė apie 30 tūkst. Lietuvos piliečių, apie 20 tūkst. pažangiųjų JAV lietuvių emigrantų. Į respublikinę Ispaniją iš Lietuvos ir kitų šalių nuvyko daugiau kaip 100 lietuvių savanorių. Į pagalbos fondą kovojančiai Ispanijos respublikai buvo surinkta 14 000 litų.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse išryškėjo pavojus Lietuvai netekti savo nacionalinės nepriklausomybės. Lenkijos reakcionieriai 1938 m. kovo mėnesį ėteikė Lietuvai ultimatumą, reikalaudami užmegzti diplomatinis santykius (o tai reiškė atsisakyti sostinės Vilniaus ir viso Vilniaus krašto, aneksuoto 1920 m.). Tautininkų vyriausybė ultimatumą priėmė. Nuo kari-
nio užpuolimo Lietuvą tomis dienomis išgelbėjo Tarybų Sąjunga, įspėjusi Lenkijos vyriausybę nesikėsinti į Lietuvos nepriklausomybę. 1939 m. kovo mėnesį hitlerinė Vokietija pareikalavo, kad jai būtų perduotas Klaipėdos kraštas su vieninteliu Lietuvos jūros uostu. Tautininkų vyriausybė patenki-
no ir šį imperialistų reikalavimą.

Smerkdama tautininkų vykdomą kapituliacijos prieš užsienio imperia-
listus politiką, Lietuvos Komunistų partija ragino visus krašto laisvės išsaugojimo šalininkus sudaryti bendrą patriotinį frontą. 1939 m. pavasarį per Lietuvą nuvilnijo banga susirinkimų ir mitingų, kuriuose buvo kriti-
kuojamas kapituliantiškas vyriausybės nuolaidžiavimas. Jie įvyko Kau-
ne, Ukmergėje, Šiauliuose, Marijampolėje, Mažeikiuose, Panevėžyje, Kė-
dainiuose, Šakiuose, Utenoje, Raseiniuose, Alytuje, Vilkaviškyje, Taura-
gėje, Telšiuose ir kitur. Susirinkimuose antifašistines kalbas pasakė J. Pa-
leckis, A. Žukauskas, A. Česnaitis ir kiti visuomenės veikėjai. Jie pasisakė
už tokios vyriausybės sudarymą, kuri gintų Lietuvos nepriklausomybę,
stiprintų draugystę su Tarybų Sąjunga — mažųjų tautų interesų gynėja.

Judėjimas už patriotinio fronto sukūrimą sukėlė fašistinės vyriausybės
susirūpinimą. Jis galėjo pakirsti klasines buržuazijos viešpatavimo pozici-
jas, o jų gynimą fašistinis diktatorius A. Smetona laikė svarbiausiu savo
valdžios uždaviniu. Saugumo departamento viršininkas A. Povilaitis aliari-
mavo: „Jeigu nebus imtasi kitokių priemonių ir nebus sustabdytas patrio-
tinio fronto kūrimas tokia tvarka ir tokiais principais, kaip iki šiol kad
daroma, tai galima tikėtis, jog esame liaudies fronto išvakarėse. . . Departa-
mentas mano, kad tučtuojau reikalinga sustabdyti patriotinio fronto kūri-
mą. . . neleisti jokiai konsolidacijai kilti iš apačios“¹⁴. 1939 m. balandžio
mėnesį vyriausybė uždraudė kurti patriotinį frontą. Po Klaipėdos atplė-
šimo sudaryta generolo J. Černiaus vyriausybė, kurioje dalyvavo krikščio-
nių demokratų ir liaudininkų reakcingi vadovai, nepateisino šalies valdy-
mo demokratizavimo lūkesčių.

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, kai hitlerinė Vokietija sutriuš-
kino ir okupavo Lenkiją, visiems pasidarė aišku, kad mažosios šalys vien
savo jėgomis nepajėgs pasipriešinti agresoriui ir apginti savo laisvės ir ne-

¹⁴ Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraiža, t. 2. — Komunistas, 1977, Nr. 2, p. 86; Lietuvos TSR CVA, f. 378, ap. 10, b. 186, t. I, l. 309.

priklausomybės. 1939 m. spalio 10 d. Maskvoje buvo pasirašyta „Vilniaus ir Vilniaus srities Lietuvos Respublikai perdavimo ir Lietuvos—Tarybų Sąjungos savitarpio pagalbos sutartis“. Platūs lietuvių tautos sluoksniai su entuziazmu sutiko šią žinią. Kaune spalio 11—12 dienomis Komunistų partijos iniciatyva įvyko gausios dėkingumo Tarybų Sąjungai manifestacijos. Fašistų mėginimas nuslėpti Tarybų Sąjungos vaidmenį, grąžinant Lietuvai Vilnių, sužlugo. Krašte pastebimai augo revoliucinis judėjimas. Jo nepajėgė sulaikyti ir nauja represijų banga.

Akivaizdžiai kylant revoliucinėms nuotaikoms, Lietuvos diktatorius A. Smetona ėmė orientuotis į Vokietijos protektoratą Lietuvai. Tuo tikslu jo pasiūstas Saugumo departamento direktorius A. Povilaitis 1940 m. pradžioje vedė derybas Berlyne. Buvo susitarta dėl glaudaus saugumo organų bendradarbiavimo. Naująjį fašistinės vyriausybės kursą į susiartinimą su hitlerine Vokietija ėmė propaguoti pradėtas leisti žurnalas „Politika“. 1940 m. balandžio 17 d. buvo pasirašyta nauja Lietuvos—Vokietijos prekybos sutartis, numačiusi kasmet tiekti Vokietijai už dešimtis milijonų litų žemės ūkio produktų. Tai buvo Lietuvos ekonomikos pajungimas kariaujančios Vokietijos interesams.

Komunistų partija demaskavo šią tautininkų ir juos vyriausybėje rėmusių krikščionių demokratų bei liaudininkų politiką kaip antinacionalinę, nukreiptą prieš gyvybinius lietuvių tautos reikalus.

1939 m. pabaigoje ir 1940 m. pradžioje ypač išryškėjo buržuazinės santvarkos krizė. Ji pasireiškė politikos, ekonomikos, socialinių santykių, kultūros, ideologijos ir moralės srityje. Krašte subrendo revoliucinė situacija. Veikale „II Internacionalo krachas“ V. Leninas nurodė tris svarbiausius revoliucinės situacijos požymius: „1) Viešpataujančiųjų klasių negalėjimas išlaikyti nepakeistu pavidalu savo viešpatavimą; vienokia ar kitokia „viršūnių“ krizė, viešpataujančiosios klasės politikos krizė (...) Revoliucijai kilti paprastai nepakanka, kad „apačios nebenorėtų“, bet dar reikia, kad „viršūnės nebegalėtų“ gyventi po senovei. 2) Didesnis, negu paprastai, engiamųjų klasių skurdo ir vargų paaštrėjimas. 3) Žymus, dėl nurodytųjų priežasčių, aktyvumo padidėjimas masėse“¹⁵. Lietuvoje buvo visų bendrosios nacionalinės krizės ir revoliucinės situacijos požymių visuma.

Padėties Lietuvoje specifika sudarė tai, kad socialinis darbininkų ir visų darbo žmonių nepasitenkinimas sutapo su visos tautos nepasitenkinimu ir nerimu, kad valdančioji viršūnė išduos nacionalinius interesus ir parsiduos hitlerininkams.

Įvykių raida Lietuvoje patvirtino V. Lenino išvadą, jog „kai reikalas ima liesti ekonominės valdžios, išnaudotojų valdžios pagrindus, (...) kai, kartoju, reikalas ima liesti privatinę kapitalistų ir dvarininkų nuosavybę, jie užmiršta visas savo frazes apie tėvynės meilę ir nepriklausomybę, (...) kai reikalas liečia klasinius pelnus, buržuazija parduoda tėvynę ir

¹⁵ Leninas V. I. Raštai. V., 1953, t. 21, p. 189.

sudaro vertelgiškus sandėrius prieš savo tautą su bet kuriais svetimšaliais¹⁶. Lietuvos paskutinės buržuazinės vyriausybės elgesys santykiuose su hitlerine Vokietija nesudarė išimties.

Tik viena Lietuvos Komunistų partija lemiamu lietuvių tautai istorinio posūkio momentu liko ištikima darbo žmonėms. Savo 1938—1940 m. pagrindiniuose dokumentuose ji nubrėžė esminių šalies gyvenimo pertvarkymų programą: fašistinę vyriausybę pakeisti liaudies vyriausybe, kuri

- 1) sudarys galimybę sukurti darbininkų ir valstiečių valdžios organus;
- 2) ryžtingai kovos prieš visus sąjungos ir draugystės su Tarybų Sąjunga priešus;
- 3) gins šalies laisvę ir nacionalinę nepriklausomybę;
- 4) uždraus veikti reakcinėms partijoms ir organizacijoms, išvalys valstybės aparatą ir kariuomenę nuo antiliaudinių elementų;
- 5) paleis iš kalėjimų ir stovyklų politinius kalinius;
- 6) likviduos kapitalistines ekonomines monopolijas ir įves pramonės įmonėms valstybės kontrolę;
- 7) nusavins stambiųjų žemvaldžių žemę ir perduos ją bežemiams ir mažžemiams valstiečiams;
- 8) likviduos nedarbą, pagerins visų darbo žmonių sluoksnių gyvenimo sąlygas.

Ši kovos programa išreiškė gyvybinius visų darbo žmonių reikalus. Apie Komunistų partiją telkėsi visi, kas buvo neabejingas savo šalies likimui, kas troško jai šviesesnės ateities.

Gerai žinojęs anuometinę Lietuvos padėtį kariuomenės vadas generolas V. Vitkauskas vėliau savo atsiminimuose rašė, kad buržuazinė Lietuvos vyriausybė „nesilaikė su Tarybų Sąjunga sudarytos sutarties. Greta hitlerinių šnipų ir agentų veiklos prasidėjo provokaciniai žygiai prieš tarybinių įgulų karius. Provokacijų siūlai vedė į buržuazinio saugumo organus ir kariuomenės štabo II skyrių“¹⁷.

Užuot nubaudusi antitarybinių provokacijų organizatorius, hitlerinio gestapo agentus, fašistinė Smetonos vyriausybė, vidaus reikalų ministras K. Skučas 1940 m. birželio pradžioje ėmė suiminėti gyventojus, bendradarbiaujančius su tarybiniais žmonėmis. Iš tarybinių karinių įgulų dislokavimo rajonų, kurių gyventojai dirbo karių valgyklose, skalbyklose, buvo sulaikyti 272 žmonės, daugiausia darbininkai; jie buvo iškeldinami iš savo gyvenamųjų sodybų.

Hitlerinės agresijos pavojus vis didėjo. 1940 m. balandžio mėnesį Vokietijos kariuomenė užėmė Daniją ir išsilaipino Norvegijoje. Gegužės mėnesį ji okupavo Belgiją, Olandiją, Liuksemburgą. Birželio 14 d. Prancūzijos kariuomenė be mūšio pasitraukė iš Paryžiaus, į kurį išėngė Vokietijos armija. Hitlerininkai platino „naujosios Europos“ žemėlapi, kuriame Baltijos valstybės jau buvo įjungtos į hitlerinį reichą.

¹⁶ Leninas V. I. Raštai. V., 1954, t. 28, p. 9.

¹⁷ Vitkauskas V. Paskutiniai buržuazijos valdymo metai Lietuvoje. — Švyturys, 1958, Nr. 6, p. 16.

Susirūpinusi savo šalies vakarinių sienų saugumu Tarybų Sąjungos vyriausybė 1940 m. birželio 14 d. įteikė Lietuvos vyriausybei notą, kurioje pareikalavo: „1) kad vidaus reikalų ministras p. Skučas ir saugumo departamento viršininkas p. Povilaitis būtų atiduoti teismui kaip tiesioginiai kaltininkai už provokacijos veiksmus prieš Tarybų Sąjungos įgulas Lietuvoje; 2) kad tučtuojau būtų Lietuvoje sudaryta vyriausybė, sugėbanti ir norinti užtikrinti Tarybų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutarties sąžiningą vykdymą ir ryžtingai sutarties priešus; 3) kad tučtuojau būtų užtikrintas laisvas įėjimas į Lietuvos teritoriją Tarybų Sąjungos kariuomenės dalinių, kurie bus įkurdinti pačiuose svarbiausiuose Lietuvos centruose ir bus pakankamai gausūs, kad galėtų užtikrinti galimybę įgyvendinti Tarybų Sąjungos ir Lietuvos savitarpio pagalbos sutartį ir užkirsti kelią provokaciniams veiksams, nukreiptiems prieš Tarybų Sąjungos įgulas Lietuvoje“¹⁸. Lietuvos Ministrų Tarybos posėdyje, kuriam pirmininkavo A. Smetona, tarybinės vyriausybės reikalavimai buvo priimti. A. Smetonos pasiūlymą ginklu pasipriešinti Tarybinei Armijai ryžtingai atmetė kariuomenės vadas generolas V. Vitkauskas ir kai kurie kiti ministrai¹⁹. Pabūgęs atsakomybės prieš liaudį, A. Smetona su šeima, krašto apsaugos ministras K. Musteikis ir kiti reakcionieriai birželio 15 d. vakare pabėgo į Vokietiją. Birželio 16 ir 17 d. legalioji spauda pranešė, kad K. Skučas ir A. Povilaitis suimti, kad A. Smetona pabėgo į užsienį. Tai dar labiau padidino sąmyšį reakcijos stovykloje.

Tuo tarpu darbo žmonės, nepaisydami policijos trukdymų, išėjo į gatves ir džiaugsmingai sveikino birželio 15 d. vakare pasirodžiusius tarybinių motorizuotų dalių karius. Reakcinis Smetonos režimas buvo pasmerktas. Tą pačią dieną LKP CK išleido atsišaukimą, kuriame pranešė apie revoliucinius įvykius Kaune, numatė Lietuvos naujosios vyriausybės uždavinius.

Birželio 15—17 d. vyko pasitarimai dėl Liaudies vyriausybės sudarymo. Juose aktyviai dalyvavo LKP CK atstovai. Vyriausybės pirmininku buvo paskirtas žymus antifasistas J. Paleckis. Į Liaudies vyriausybės formavimą netrukus įsijungė LKP CK sekretorius A. Sniečkus, paleistas iš Kauno kalėjimo. Iš pradžių Liaudies vyriausybėje nebuvo nė vieno komunisto, o antrojoje birželio pusėje ir liepos pradžioje į vyriausybės sudėtį įėjo komunistai M. Gedvilas, M. Junčas-Kučinskas, S. Pupeikis, M. Šumauskas. Svarbus Liaudies vyriausybės darbas buvo paleisti iš kalėjimų ir stovyklų politinius kalinius. Birželio—rugpjūčio mėnesiais į laisvę išėjo 516 antifasistų²⁰.

Komunistų partijai rekomendavus, Liaudies vyriausybė Kretingos apskrities viršininku paskyrė komunistą J. Daškauską, Ukmergės apskrities — V. Girdžių, Šakių apskrities — P. Oleką. Saugumo policijos apy-

¹⁸ LIŠ, t. 4, p. 770; «Известия», 16 июня 1940 г.

¹⁹ Социалистические революции 1940 г. в Литве, Латвии и Эстонии, с. 277.

²⁰ LKP istorijos klausimai. 1971, t. 10, p. 186.

gardų viršininkais taip pat buvo paskirti komunistai. Kaune tas pareigas ėmė eiti F. Krastinis, Marijampolėje — K. Petrikas, Panevėžyje — J. Vildžiūnas, Ukmergėje — V. Vildžiūnas. Buvo paskirti nauji masinės informacijos vadovai: Lietuvos telegramų agentūros — Eltos direktoriumi tapo rašytojas antifašistas K. Korsakas, Valstybinio radiofono direktoriumi — komunistas J. Banaitis, „Tiesos“ redaktoriumi — G. Zimanas, „Valstiečių laikraščio“ redaktore — M. Meškauskienė.

Nors Lietuvos Komunistų partija iš pradžių dar buvo nelegalizuota, bet ji jau veikė kaip valdančioji partija. LKP CK pasiūlymu birželio 24 d. Kaune įvyko masinis mitingas-demonstracija Liaudies vyriausybei paremti. Dešimtys tūkstančių žmonių atėjo į Petro Vileišio aikštę nešini šukiais: „Reikalaujame Lietuvos Komunistų partijos legalizavimo!“ Mitingo dalyviai priėmė rezoliuciją, kuria buvo reikalaujama legalizuoti Komunistų partiją, profesines sąjungas ir kitas darbininkų organizacijas, buvo reiškiamas visiškas pasitikėjimas Liaudies vyriausybės veiksmais. Birželio 25 d. buvo legalizuota Lietuvos Komunistų partija, birželio 28 d. — Lietuvos Komunistinė Jaunimo Sąjunga, pradėjo eiti legalūs jų laikraščiai. Iš pagrindžio išėjo apie 2200 komunistų ir apie 1000 komjaunuolių.

1940 m. liepos 14—15 d. buvo surengti Liaudies seimo rinkimai. Liepos 21—23 dienomis Kaune posėdžiavęs Liaudies seimas priėmė istorines deklaracijas, kurios skelbė, kad Lietuvoje įvedama tarybinė santvarka ir sukuriama Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika, kad Lietuva įstoja į Tarybų Sąjungą sąjunginės respublikos teisėmis, kad Lietuvoje nacionalizuojamos stambios pramonės ir prekybos įmonės, o dvarininkų žemė perduodama bežemiams ir mažžemiams valstiečiams. Rugsėjo 3 d. TSRS Aukščiausioji Taryba, išklausiusi Liaudies seimo Įgaliotosios komisijos prašymą, priėmė Tarybų Lietuvą į Tarybų Sąjungą.

1940 m. vasaros įvykiai rodė, kad Lietuvoje, kaip ir kitose Pabaltijo valstybėse, įvyko socialistinė revoliucija. Buvo nuversta buržuazijos klasės valdžia ir paskelbta darbininkų ir valstiečių valdžia, Tarybų valdžia. Vietoj išnaudotojų klasės valdžios buvo sukurta darbo žmonių, išnaudojamųjų valdžia.

Palankiai susidėjus istorinėms aplinkybėms, socialistinė revoliucija Lietuvoje įvyko taikiai. V. Leninas, dar 1916 m. polemizuodamas su G. Piatkovu, straipsnyje „Apie marksizmo karikatūrą“ rašė: „Negalima neigti, kad atskirais atvejais, išimties būdu, pvz., kurioje nors mažoje valstybėje po to, kai kaimyninė didelė valstybė jau bus įvykdžiusi socialinę revoliuciją, yra galima, kad buržuazija taikiai atiduos valdžią, jeigu ji įsitikins pasipriešinimo beviltiškumu ir vėrcia norės išsaugoti savo galvas“²¹. Revoliucinių įvykių metu 1940 m. vasarą imperialistinės valstybės — hitlerinė Vokietija ir Anglija bei Prancūzija — tarp savęs kariavo ir negalėjo suteikti Lietuvos buržuazijai realios pagalbos. Atsidūrusi akis į akį prieš savo klasinį priešą — darbo žmones — buržuazija, netekusi kariuomenės

²¹ Leninas V. I. Raštai. V., 1954, t. 23, p. 57.

paramos, nesiryžo pasipriešinti revoliucinėms jėgoms, buvo priversta taikiai užleisti savo valdžią.

Taigi Spalio revoliucijos idėja, marksizmo-leninizmo mokslo esminis teiginys, kad vietoj išnaudotojų valdžios turi būti sukurta darbininkų klasės ir darbo valstiečių valdžia, Lietuvoje buvo realizuota 1940 m. birželio viduryje. Kaip tik tada masiniais darbo žmonių veiksmais, Liaudies vyriausybės sudarymu prasidėjo socialistinė revoliucija. Ji buvo dėsningas mūsų krašto visuomenės vystymosi reiškinys. Ją parengė ilgametė Komunistų partijos vadovaujama darbo žmonių, visų pirma darbininkų klasės socialinio išsivadavimo kova. Svarbią reikšmę Lietuvos darbo žmonių pergalei turėjo internacionalinė Tarybų Sąjungos tautų parama. Nors Tarybų šalies karinės įgulos tiesiogiai 1940 m. revoliuciniuose įvykiuose nedalyvavo, tačiau pats jų buvimas mūsų krašte paralizavo kontrrevoliucinius buržuazijos užmojus.

Nuo istorinių 1940 m. įvykių praėjo palyginti nedaug laiko. Tačiau tų metų socialistinė revoliucija išlaisvino gamybinės jėgas iš buržuazijos uždėtų varžtų. Lietuva, žengdama socializmo kūrimo keliu, pasiekė didžiulių pergalį ir pramonėje bei žemės ūkyje, ir kultūros srityje. Tai puikiai įrodo Spalio idėjų teisingumą, jų vykdymo objektyvų būtinumą.

ПОБЕДА ИДЕЙ ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ В ЛИТВЕ

Р. ШАРМАЙТИС

Резюме

Октябрьская революция имела решающее значение для судеб литовского народа. В последние годы опубликовано несколько трудов советских авторов, в большинстве коллективных, посвященных распространению идей Октября в Литве.

События Февральской и Октябрьской революций 1917 г. в России нашли живой отклик в среде уроженцев Литвы, поселившихся накануне и во время первой мировой войны в России, а также среди оставшихся на территории, оккупированной кайзеровскими войсками в 1915 г. Немаловажную роль в распространении идей Октября среди проживающих в России литовцев сыграла газета «Правда», а также первые литовские коммунистические периодические издания — газета «Теса» (выходит с апреля 1917 г.) и журнал «Комунистас» (с апреля 1918 г.). Велика их заслуга в создании первых литовских марксистско-ленинских коммунистических организаций. Образованная в октябре 1918 г. КП Литвы проделала большую работу, систематически пропагандируя среди трудящихся идею осуществления в Литве социалистической революции в соответствии с марксистско-ленинским учением.

Хотя созданное в декабре 1918 г. Временное революционное рабоче-крестьянское правительство Литвы во главе с В. Капсукасом было в 1919 г. свергнуто империалистическими интервентами и реакционной литовской буржуазией, начатое им дело не пропало даром: КП Литвы, возглавив рабочий класс и трудовое крестьянство, повела разъяснительную работу среди трудящихся, призывая бороться за свои права, против буржуазно-кулацкого гнета.

Сремясь к сплочению рабочего класса, КП Литвы стала применять тактику единого рабочего фронта, осуществления профсоюзного единства рабочих. Тактика единого фронта помогла рабочим лучше распознать своего классового врага, а также увидеть неприглядную роль руководителей социал-демократических и клерикальных рабочих организаций — прислужников буржуазии.

В 1935 г. VII конгресс Коминтерна принял новую стратегическую и тактическую линию коммунистических партий в борьбе с фашизмом и поджигателями империалистической войны. Пленум ЦК КП Литвы от 9 июля 1935 г. решил приступить к созданию широкого антифашистского народного фронта с целью свержения фашистского режима.

Грабеж монополистических объединений особенно на селе в условиях продолжающегося экономического кризиса, господство фашистской диктатуры, подавлявшей демократические права трудящихся, вызвали мощную волну протеста среди широких слоев населения. Ширилось антифашистское и стачечное движение трудящихся (крестьянские волнения 1935 г. в юго-западной части Литвы, антифашистская демонстрация и всеобщая политическая стачка каунасских рабочих в июне 1936 г.). В 1939 г. в Литве прокатилась волна митингов и собраний в связи с капитулянтской позицией фашистского правительства в отношении территориальных притязаний германских империалистов (аннексия Клайпедского края). КП Литвы призвала в 1939 году литовский народ, все прогрессивное население к образованию патриотического фронта для отпора нарастающей угрозе нашествия германских империалистов. 10 октября 1939 г. в Москве был подписан «Договор о взаимопомощи и передаче Литовской республике города Вильно и Виленской области», имевший огромное значение в дальнейшей судьбе литовского народа. В конце 1939—начале 1940 г. отчетливо проявился кризис буржуазного строя. В интересах защиты классового господства буржуазии правящая фашистская верхушка стала ориентироваться на протекторат гитлеровской Германии над Литвой. В Литве созрела революционная ситуация. В это сложное для литовского народа время только КП Литвы осталась верной защитницей интересов трудящихся. В июне 1940 г. под руководством Коммунистической партии была свергнута власть буржуазии. Всенародно избранный сейм в июле 1940 г. провозгласил в Литве власть рабочих и крестьян, Советскую власть, принял декларацию о вхождении Советской Литвы в состав Союза ССР. Ввиду сложившихся благоприятных для трудящихся обстоятельств социалистическая революция в Литве произошла мирным путем. Лишенная поддержки внутри страны (армия перешла на сторону народа) и помощи извне, буржуазия вынуждена была уступить власть трудовому народу.

Таким образом получило жизненное воплощение главное в учении марксистско-ленинской теории о свержении власти эксплуататоров и установлении диктатуры пролетариата в союзе с трудовым крестьянском. Эта идея была осуществлена в июне 1940 г. образованием Народного правительства в Литве, что явилось первым шагом начавшейся социалистической революции.